

OSMANLI DEVLETİ'NDE VERGİ SİSTEMİ VE BİR ÇEŞİT VERGİ TOPLAMA USULÜ SİSTEMİ: TEMETTUAT DEFTERLERİ

Berna ÇAÇAN¹

ÖZET

Osmanlı Devleti çeşitli zamanlarda ekonomi politikası çerçevesinde değişik usullerle maliye düzenlemeleri gerçekleştirmiştir. Bu düzenlemeler içerisinde en önemli husus olarak vergi reformları ilk sırayı almıştır. Bu bağlamda araştırma gereği öncelikle "vergi" kelime anlamıyla irdelenmiş ve Osmanlı Devleti'nde vergi reformlarının tarihsel bir geçmişi özet olarak anlatılmıştır. Bu tarihsel geçmiş içerisinde gerçekleştirilen vergi düzenlemelerine de ayrıca açıklamalı olarak değinilmiştir. Ve bu açıklamalara örnek resimlerle netlik kazandırılmaya çalışılmıştır. Bir sonraki aşamada, araştırmanın örnek konusu olan, Osmanlı Devletinin vergi düzenlemelerinin daha iyi anlaşılabilmesi için bir gelir vergisi defteri olan "Temettuat Defterleri" izah edilmiş ve bu defterler, daha iyi kavranılabilmesi için resimlerle örneklendirilmiştir. Ayrıca bir diğer önemli husus ise, Osmanlı'da vergi belirleme usulünü etkileyen bir takım unsurların olmasıdır; bu unsurlar da tek tek ele alınmıştır. Zira sadece Osmanlı vergi politikasını değil fakat ayrıca temettuat defterlerini de anlayabilmek için bu maddelerin bilinmesi daha sağlıklı fikirlerin oluşmasına ihtimal verecektir. Bu unsurlar nüfus, hane, mahalle ve cemaatler şeklinde maddelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: vergi, temettuat defterleri, nüfus, hane, mahalle, cemaatler

TAX SYSTEM IN THE OTTOMAN EMPIRE AND A TYPES OF TAX COLLECTION SYSTEM: TEMETTÛÂT REGISTERS

ABSTRACT

Ottoman Empire made financial arrangements within the framework of economic policy at different times. The tax reforms were the most important issues among these arrangements. In this context, the lexical meaning of the 'tax' is discussed and a brief historical background of the tax reforms in the Ottoman Empire is described as required by the research. The tax regulations that were carried out in this historical background are also annotated. Besides, sample images are used to clarify these annotations. In the next phase, "Temeattuat Defterleri" which means the dividend books of Ottoman Empire that contains income taxes is explained and these explanations are illustrated with pictures of the dividend books for a better understanding of the tax regulations of the Ottoman Empire. In addition, there are a number of factors affecting the tax determination process in the Ottoman Empire; these factors are discussed particularly as they are other important issues. Because, it is important to know these factors to increase the likelihood of having more accurate opinions about the subject and they are important not only to understand Ottoman tax policy but also to understand the dividend books. These factors are listed as population, households, neighborhoods and communities.

Keywords: tax, dividend books, population, household, neighborhood, communities

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi, cacanberna@gmail.com

GİRİŞ

Günümüzde vergi, devletin kamu giderlerini karşılamak üzere kişilerden cebren ve karşılıksız olarak topladığı ekonomik değeri ifade etmektedir (Kenanoğlu, 2013: 52-58). Belli bir kamu hizmetine karşılık olmadan alınması vergiyi haraç ve resim gibi diğer kamusal mali yükümlülüklerden ayırır. Vergi, devletin mali gücünün temel kaynağı olması yönüyle çeşitli zamanlarda maliye politikasında çeşitli vergi düzenlemeleri hazırlanmış ve uygulanmıştır. Bu düzenlemeler zamanın ve ihtiyaçların doğurduğu bir ortamda kimi zaman başarılı olmuşsa da çoğu zaman süreklilik sağlayamayan girişimler olarak kalmıştır.

Osmanlı'da vergi sistemini anlayabilmek için öncelikle devletin bu doğrultuda yapmış olduğu nüfus sayımlarının altında yatan nedenleri bilmek özellikle bir zaruri önceliktir. Bu nedenle ve ayrıca devletin maliye politikasının anlaşılabilmesi için Osmanlı vergi düzenlemesi ve vergi çeşitlerinin tarihsel bir geçmişine değinilecektir.

Osmanlıda Vergi Usulü ve Çeşitleri

Osmanlı Devleti'nde gelir kaynaklarının temelini vergiler oluşturmuştur. Osmanlı vergi sistemi Tanzimat öncesinde ve sonrasında önemli farklılıklar göstermektedir (Saydam,1995: 289). Dolayısıyla Osmanlı maliye politikası ve Osmanlı vergi tarihi bu perspektiften çıkılarak Tanzimat öncesi ve sonrası şeklinde irdelenecektir.

Osmanlılarda vergiyle ilgili yükümlülükler işaret eden çok sayıda terim vardır. Kaynaklarda daha çok "virgü" olarak geçen kelime, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren (1855'ten sonra) bugünkü şekli ve kapsamıyla kullanılmaya başlanmıştır. Klasik dönemde vergi vb. yükümlülükleri ifade etmek için kullanılan en yaygın terim teklif/tekâlif kavramı olmuştur. Tekâlif vergi, resim gibi nakdî, aynî ve bedenî yükümlülükleri içerecek biçimde geniş kapsamlıdır ve "tekâlif-i şer'iyye", "tekâlif-i örfiyye" diye ikiye ayrılmaktadır. Tekâlif-i şer'iyye; zekât, öşür, haraç ve cizyeden meydana gelmiştir (Abdurrahman Vefik, nşr. Özkan, 1999: 4-8; Kenanoğlu, 2013: 52-58). Tekâlif-i örfiyye ise "tekâlif-i âdiyye" ve "tekâlif-i şâkka" olarak iki çeşittir (Süleyman Sûdî, 1307: 24; Kenanoğlu, 2013: 52-58). Tekâlifle ilgili bir başka taksimde ise "tekâlif-i şer'iyye" "tekâlif-i fevkalâde" ayırımı yapılmış ve "devletin olağan üstü ihtiyaçları için hükümdarın emriyle vazolunan teklif" şeklinde tanımlanan "tekâlif-i fevkalâde" de "tekâlif-i örfiyye" ve "tekâlif-i şâkka" kısımlarına ayrılmıştır.

Osmanlı vergi literatüründe resim ve avâız gibi genel terimlerin yanında bir kısım vergilere işaret eden bâc, bâd-ı hevâ, hâsılat, bedel, câize, îâne gibi terimler de kullanılmıştır. Bâc Osmanlılar döneminde genel olarak vergi, özel olarak ise şehir pazarlarında tahsil edilen resimler veya ticaret mallarından alınan vergileri ifade etmektedir. Bâd-ı hevâ, ne zaman tahakkuk edip tahsil edileceği belli olmayan zuhurata bağlı bazı resimleri belirtmek için kullanılmıştır. Hâsılat, hem şer'î hükümler hem kanunlar gereğince alınan her türlü gelir ve rüsumu anlamına gelmektedir. Bedel verginin veya mükellefiyetin cinsini gösteren kelime ile birlikte kullanılmakta olup onların karşılığı anlamını taşımaktadır (bedel-i askerî gibi). Câize adıyla yapılan ödemeler önceleri (XVI. yüzyıl sonlarından itibaren) taşraya ve merkez idarî birimlerine yapılan tayinler için söz konusu iken zamanla bu ödeme düzenli bir gelir vergisine dönüşmüş, ancak 1830'da kaldırılmıştır. XIX. yüzyılda bazı olağan üstü giderler için iane adı altında halktan maddî yardımlar toplanmıştır.

Bu dönemde fethedilen araziler mîrî arazi şekline sokulup zekât, öşür, haraç ve cizye gibi şer'î vergiler karşılığında aynî veya nakdî birçok resim belirlenip tahsil edilmiştir. Her bölgenin tahririnden sonra o bölgeye has vergiler yine o bölgeye ait kanunnamelerle tespit edilmiştir. Kanunnamelerde geçen birçok vergi esasen öşür ve haraç karşılığı alınan resimlerdir ve isimleri mahallî kullanımlara göre farklılaşmıştır; zekât, öşür, haraç ve cizye mukabili tarh ve tahsil edilen seksen adet resim mevcuttur (Vefik, I-II, 1330: 118-123; Kenanoğlu, 2013: 52-58).

Osmanlı Devleti'nde ilk vergi olarak Osman Gazi zamanında uygulanan "bâc-ı pazar resmi" gösterilir; ancak bu bilginin gerçekliği şüphelidir. Malî teşkilâtın Orhan Bey zamanında gelişmeye başladığı kabul edilmektedir. Halil İnalçık'a göre Osmanlı Devleti'nde temel vergi ve toprak sistemi çift resmi, çiftlik vergisi veya çifhâne sistemi tabirleriyle ifade edilmektedir.

Çifhâne sistemi bunu tespiti yönelik arazi, vergi ve hâne sayımlarıyla belirlenmekteydi. Burada vergiye esas birim olan "Hâne" ayrıca fevkalâde hallerde alınan tekâlif türü (avâız) vergiler için de bir malî birim niteliği taşımaktaydı. Osmanlılar örfî vergi ve yükümlülüklerin çoğunu çift resmiyle ilişkili hâne esasına göre rüsum, tekâlif-i örfiyye ve avâız-ı divâniyye sistemi adı altında sürdürmektedir (İnalçık, 2008: 96; Kenanoğlu, 2013: 52-58).

Osmanlı vergi sisteminin temel ayırıcı vasfı kanunîlik ilkesini önemli ölçüde gerçekleştirmiş olmasıdır.

Avâız tipi olağan üstü vergiler ve örfî vergilerin birçoğu ferman, berat ve kanunnamelerle konulmaktaydı (Kenanoğlu, 2013: 52-58). Ayrıca önceleri sadece olağanüstü hallerde alınan XVII. yüzyılda ise sürekli bir hale getirilen avâız vergisi kayıtlarının tutulduğu Avâız Defterleri ile Müslüman olmayan azınlıkların faal erkek nüfusundan varlıklarının devletçe korunması ve askerlik hizmetinden muaf tutulmaları karşılığında alınan cizye vergisi miktarlarının kaydedildiği Cizye Defterleri bulunmaktaydı. Osmanlı bütçesinde "avarız"

düzenli olmayan gelirlerin (varidat-ı gayr-ı mukarrere) başlıcalarını teşkil etmekteydi ve avarız nakit olarak alınır; avarız vergisi fevkalade vergilerdendi ve genellikle savaş zamanlarında ihtiyaç duyulduğunda toplanır ancak art arda yapılan savaşlar bu vergiyi de normal vergiler haline getirmiştir (Sahillioğlu, 1991: 108-109). Osmanlı hukukunda tekâlîf-i örfiyyenin başlangıcı olarak yürürlüğe konulan avâriz vergisi uygulaması gösterilirse de bunun daha eskiye dayandığı muhakkaktır.

Ardından seferlere destek için yapılan tekâlîfe “imdâdiyye-i seferiyye” denilmiştir. Nüzül gibi bir kısım tekâlîf-i örfiyye başlangıçta bedeli hazineden ödenerek halktan temin edilmekte iken daha sonra tekâlîf-i örfiyye olarak yerleşmiştir. Tekâlîf-i örfiyyenin zamanla ahali üzerine ağır bir yük yüklediği, yolsuzluk ve kuralsızlık neticesinde halkın ezildiği Osmanlı malî literatüründe ifade edilmektedir. Özellikle mahallî idarecilerin çeşitli adlarla halktan topladıkları gayri kanunî vergiler (tekâlîf-i şâkka) devletin her zaman önlemeye çalıştığı başlıca meseleyi oluşturmuştur. Tekâlîf kavramı içerisinde yer alan yükümlülüklerden biri de çeşitli muamelelerden alınan harçlardır. Bu harçlar arasında en bilineni mahkeme harcı olup ilk defa I. Bayezid zamanında uygulanmıştır. Tanzimat öncesinde “harc-ı i'lâm, mübâşiriyye, tahsildâriyye, kalemiyye” gibi örfî vergiler yanında şer'î mahkemelerde kadıların verdikleri belgelerden değişik isimlerde alınan harçlar mevcuttur.

Ayrıca XV. ve XVI. yüzyıllarla ilgili olarak tımar sisteminin uygulandığı topraklarda ve özellikle yeni fethedilen yerlerde o bölgenin arazi ve vergilendirilebilir gelir kaynaklarının ayrıntılı bir şekilde araştırılıp kaydedildiği Tahrir Defterleri yer almıştır (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000: 141).

Sözlükte “yazma, kaydetme, deftere geçirme” anlamına gelen tahrir kelimesi terim olarak Osmanlı maliye teşkilatında vergilerin ve bu vergileri verenlerin ismen tespiti için değişik dönemlerde farklı şehirlerde gerçekleştirilen sayımları ve bu sayımların kaydedildiği defterleri ifade etmiştir (Öz, 2010: 425-429).

Resim 1: Osmanlı Dönemi Tahrir Defterlerine Örnekler

Fotokopi 2 (BOA, TD 718, s.147)

Karye			
Çamakofça,	tâbi-i Rahva,	zeameti Mehmed	
Kasım	Kasım	Şaban	Murad
Subaşı	Abdullah	Kalfa	Abdullah
Ç		Ç	M
Hızır	Mustafa	Kubad	Ali
Yusuf	Abdullah	Arab (?)	Veled-i o
Ç	M	Ç	M

Ayrıca Osmanlı tahrir defterlerinde nüfus, “avarız hanesi” ve “hane-i gayr avarız” olarak ayrılmış; avarız haneleri, vergilendirilebilir yahut fiilen vergilendirilmiş olan haneleri ifade etmiştir. Diğer hane ise belirli bir hizmetle yükümlü olanları, resmi görevlileri, din adamlarını ve bedeni sakatlıkları olan kimseleri içine almakta olup vergilerin tamamından veya bir kısmından muafiyeti belirtmiştir (Sahillioğlu, 1991: 108-109).

Osmanlı vergi usulünde yeni bir süreci ifade eden Tanzimat döneminde ise birçok alanda yapılan yenileşme hareketlerinin yanında öncelikli olarak vergi usullerinde de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Tanzimat dönemiyle birlikte vergi zihniyetinde, sisteminde ve uygulamasında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Maliye hazinesinin kurulması yanında maliye nezaretinin tüm mali işleri kontrol eden bir kuruluş haline dönüşmesiyle “birlik” prensibine uygun bütçelerin hazırlanması mümkün hale gelmiştir. Yıllık harcamaların önceden hesaplanması demek olan ‘tahsis usulü’ uygulamasına geçilmiştir (Güran, 1989: 7-9).

Belki de Tanzimatın vergi düzeni bakımından getirdiği en önemli yenilik vergilere oldukça basit ve sade bir şekil kazandırması olmuştur. Daha önce “tekâlîf-i şeriye” adı altında ve çok çeşitli oranlarda alınan tüm vergiler kaldırılarak yerine zirai ürünlerden onda bir oranında öşür, koyunlardan “ağnam resmi” ve gayrimüslimlerden “cizye” alınması esası getirilmiştir. Aynı şekilde “tekalif-i örfiye” adı altında pek çok türü ve

tahsil şekli olan muhtelif vergiler de birleştirilerek bir bütün halinde “virgü” adı altında alınması kararlaştırılmıştır (Güran, 1989: 7-9).

Bu yeni düzen öncelikle nüfus sayısının ve ödeme gücünün bilinmesini gerektirdiğinden muhassıllar vasıtasıyla bu vergiye esas olmak üzere tahrir çalışmaları yapılmıştır (Şener, 1990: 94-96).

Gerçekten de bu tahrirler verginin gerek bölgeler, gerekse kişiler arası dağılımının son derece adaletsiz olduğunu ortaya çıkarmıştır. Fakat bölgeler arasında geniş çaplı bir ayarlama yapmanın yaratacağı problemlerden kaçınılarak bu durumun devamına göz yumulmuştur (Güran, 1989: 13).

Tahrirler için merkezden görevliler gönderilmemesi kararlaştırılmıştır. Tahririn yapıldığı kazadan kâtipler görevlendirilmiştir. Mahalle ve köyün imam ve muhtarları ile gayrimüslim papaz veya kocabaşları vasıtasıyla tahrirler tamamlanmaktadır. Kontrol ve tahkik için ise kaza meclisine teslim edilmesi kararlaştırılmıştır. En nihayetinde her köyün ve kazanın defterleri ayrı ayrı düzenlendikten sonra topluca merkeze, maliye hazinesine gönderilmektedir (Soyyığıt, 2007: 11).

Tanzimat başlangıçta kısmî bir alanda uygulanmış olsa da örfî vergilere, iltizam usulüne, angarya ve aynî yükümlülükler son verme çabaları, maliyede merkezileşme, vergi tasnif biçimlerinde değişim, yeni vergi konuları ve tahsil şekilleri oluşturma dönemin karakteristik vasfı olarak kendini göstermiştir. Bu dönemde geniş yetkili tahsildarlar görevlendirilerek herkesten kazanç ve emlakine göre vergi alınması hedeflenmiştir. Vergiyle ilgili yükümlülüklerin kanuna uygun biçimde yerine getirilmesi için birtakım hukukî düzenlemeler yapılmıştır. Tanzimat’la birlikte tekâlif farklı bir tasnife tâbi tutulmuş, vasıtalı ve vasıtasız vergi ayırımı ortaya çıkmıştır. Vasıtasız vergiler emlak, arazi, patent, temettü ve eşhas vergileriyle bedel-i askerî olurken Vasıtalı vergiler ise resim adıyla anılan mezrûât, hayvanât, gümrük, damga, müskirât ve saydiye resimleri şeklinde olmuştur.

Tanzimat’ın önemli bir başka yeniliği de 1840 yılında toplam vergi miktarının yerel meclislerce halkın malî durumuna göre hâne başına tevzii şeklinde (an-cemaatin) bir uygulamaya geçilmesi olmuştur. 1856 Islahat Fermanı’ni takiben yeni reformlar yapılmış ve 1275 (1858-59) yılında “an-cemaatin” vergi uygulaması kaldırılarak yerine nisbî nitelikli emlak, arazi ve temettü vergileri getirilmiştir. Devletin sona ermesine kadar varlığını koruyan âşârla ilgili yapılan tek değişiklik âşâr oranının devletin her tarafında sabitlenmesi olmuştur. Ayrıca âşârın tahsilinde kullanılan usuller değişikliğe uğramıştır. Tanzimat’ta âşâr vergisi, emanet usulü, maktûan ihale, açık arttırma usulüyle iltizam veya bu usullerin farklı bölgelerde birlikte uygulanması yoluyla tahsil edilmeye çalışılmıştır (Kenanoğlu, 2013: 52-58).

Osmanlı vergileri içerisinde önem taşıyan bir diğer vergi gümrük resimleridir. Hazine adına hususi memurlar vasıtasıyla toplanan bu vergiler, Tanzimat öncesi hem yurt dışına ihraç edilen hem de oradan ithal edilen mallar yanında imparatorluk sınırları içerisinde deniz ve kara yoluyla bir yerden bir yere nakledilen mallardan da alınmıştır. Tanzimat’la birlikte bu konuda da önemli gelişmeler olmuş, 1838 ticaret anlaşmalarıyla yabancı tüccarlar dâhilî gümrük resimleri kapsamında çıkarılmıştır. Mahallî örf ve mal çeşitlerine göre farklılık gösteren gümrük vergisi oranları 1859 yılında her mal için %12 olarak uygulanmaya başlanmıştır. 1874’te ülkedeki bütün kara gümrükleri kaldırılmış, iskelelerde alınan dâhilî gümrük resimleri devam etmiştir. İskelelerdeki gümrük resmi de 1909-1910 yılına ait bütçe kanunuyla kaldırılmıştır (Şener, 1990: 145-149).

Tanzimat’ta nitelik farkı gösteren bir uygulama da damga resmiyle ilgili olup önceden mâmul mallar, kumaş, altın, gümüş ve bakır kaplar, at nalları ve ölçü-tartı aletlerine damga vurularak bu vergi tahsil edilmiş; bir kısım hukukî işlem ve mukavelelerde devletçe basılan kâğıtların kullanılması veya pul yapıştırılması yoluyla damga resmi alınmasına 1845’te başlanmıştır.

1847’de yayımlanmaya başlanan imparatorluk salnameleri ve ilki 1866’da yayımlanan vilayet salnamelerinin yanı sıra kaza, köy gibi iskân merkezlerinin hane hane ele alınarak herkese ait şahsî mal varlıklarının emlak, arazi, hayvanat ve ürün gibi bilgilerinin kaydedildiği Temettuat Defterleri ortaya çıkmıştır (Karpaz,2010: 37). Temettuat defterleri ayrı bir başlık altında ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Vergi uygulaması açısından işaret edilmesi gereken hususlardan biri de hukuken malî işlerinde özerk olan bölgelerdir. Osmanlı Devleti buralarda tahsil edilen vergilere karışmaz, ancak bu idareler merkezî devlet hazinesine yıllık maktû bir tutar ödemekteydi. Mısır bu uygulamanın en iyi örneği olmuştur. Merkezî idareye bağlı olmakla birlikte Tanzimat reformlarının uygulanmadığı, eski vergi düzenlerini koruyan müstesna bölgelerde ve reformların uygulandığı yerlerde yürürlüğe konulan pek çok vergi buralarda tahsil edilmemekteydi. Hicaz ve İstanbul gibi vergi ayrıcalığı tanınan bölge ve şehirler bulunmaktaydı. Klasik dönemde vergilerden muaf olan İstanbul’dan Tanzimat devrinde de “an-cemaatin” vergi, emlak ve temettü vergileri, âşâr ve ağnâm resimleri gibi vergiler alınmamaktaydı. Ancak Kânûn-ı Esâsî’nin yürürlüğe girmesinin ardından eşitlik ilkesi gereği bu konuda değişiklikler yapılmıştır. Bu tür uygulamalar, klasik dönemde şehir ve köylerde yaşayanların toprak sahibi olarak yaptıkları üretim şekillerine dayanmaktaydı. Şehirli statüsünde olanların farkı toprakları eken köylü-çiftçi gibi şahsî vergileri ödememeleriydi. Fakat yetiştirdikleri ürünlerin vergilerini tımar sistemi içinde vermektedirler.

Modern vergi hukuku terminolojisiyle ifade edilmese bile Osmanlı hukukunda vergiyle ilgili tarif, taksim ve esaslar belli usullere ve sınıflamalara dayanmaktaydı. Osmanlı hukukunda vergilendirme sürecinin basamakları olarak matrah, kaide, tevzi ve tahsil aşamaları tek tek gösterilmiştir.

Matrah verginin tarhedildiği şahıs veya maldan ibaret olan mahal anlamına gelmektedir. Matrahı şahıs olursa, kişinin serveti veya yıllık geliri nazara alınarak ödenecek miktar tespit edilmekte olup eğer vasitasız şekilde mükelleften tahsil edilirse buna “tekâlif-i bilâ vasita” denilmekteydi. Matrah mal olursa bu durumda vergiyi ödeyecek şahsın sermayesi dikkate alınmayıp maldan peşin olarak alınan vergiye “tekâlif-i bi'l-vasita” adı verilmekteydi. Verginin kaidesi, verginin tarhedildiği eşya ve malların kıymetinin tayin ve tahmininde uygulanan esası (mikyası) göstermekteydi. Tevzi ise umumi servetten alınacak vergi hissesinin mükelleflere taksimi anlamına gelmekteydi. Verginin tevzi ya bir topluluğun (mahalle veya köy) ya da bir şahsın serveti üzerine olumaktaydı. Bir topluluk üzerine tevzi edilen vergiye kasâme, köyce tahsili mukarrer vergi, urbân ve aşâyir malı maktû gibi adlar verilirdi (Kenanoğlu, 2013: 52-58).

Verginin tahsili de niteliğine göre değişirdi. Esas itibarıyla tahsil tarh olunan vergi hissesinin vakti geldiğinde mükelleften alınması şeklindeydi.

Osmanlı kanunlarında birçok verginin tahsil zamanları belirtilmiştir. Meselâ imdâdiyyeler için rûz-i hızır ve rûz-i kâsimda iki taksitte ödeme imkânı getirilmiştir. Taksitlerin bu iki aya yayılması Osmanlı vergi uygulamasında yerleşmiş bir uygulama olmuştur. Bağ resminin alınma zamanı hemen hemen imparatorluğun her tarafında görülen bağ bozumu dönemi gerçekleştirilmiştir. Bahçe ve bostan resimlerinin alınma zamanı da her mahsulün kemale eriştiği ve toplandığı mevsim olmuştur. Bennâk, boyunduruk, çift ve duhan (tütün) resimlerinin alınma zamanı ise mart başı alınmaktaydı. Dolayısıyla Tanzimatla beraber hazine hesaplarının tutuluş düzeni bakımından önemli bir gelişme de hazine hesaplarının rumi takvimi esas alan mali yıla göre düzenlenmesinin kabul edilmesi olmuştur. Bu yeni uygulamada mali yılbaşı Mart ayı iken mali yıl sonu ise şubat ayı şeklinde kabul edilmiştir. Bir diğer gelişme ise 1261 (M/1847) mali yılından itibaren hazinenin bir yıllık gelir ve giderlerinin diğer yıllara karıştırılmayarak senesi senesine kayıt edilmesidir (Güran, 1989: 7-9).

Sonuç olarak Tanzimat öncesinde Osmanlı Devletinde uygulanan vergiler miktarları itibarıyla çok sayıda olmuştur; ayrıca tarh ve tahsil usulleri tek tip olmadığından Tanzimat fermanıyla bunlar kaldırılmış ve tek bir adla vergi konulmuştur. Bu dönemde devletin gelir giderlerinin kontrol altına alınması için maliyenin merkezileştirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Merkezi bir hazine oluşturulması her türlü gelirin hazinede toplanması ve her türlü giderlerin hazineden karşılanması politikası güdülmüştür (Şener, 1990: 7-9).

Temettuat Defterleri

Tanzimat dönemi sadece bir döneme isim olmamış fakat birçok alanda da çalışmaların başladığı bir sürecin başlangıcı olmuştur. Mali sistemde önemli reformları gerçekleştirerek yepyeni bir mali yapı getirmesiyle, Tanzimat dönemi, iç ve daha sonra da dış borçlanmalar yoluyla Osmanlı Devletinin mali kaderiyle ilgili önemli sonuçlara yol açmış; Osmanlı mali tarihi içinde önemli bir dönem olmuştur (Güran, 1989: 5).

Tanzimat devrinde, önceleri değişik adlarla alınan vergilerin yerine tek bir verginin ikamesi için hane resimlerinin gelirlerinin tespiti maksadıyla yapılan temettü sayımları XIX. yüzyıl ortaları Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihi için kıymetli bilgiler içermektedir. XV. ve XVI. yüzyıl için tahrir defterlerinden çıkarılan bilgilerden çok daha fazlasını bu defterlerde bulmak mümkündür. Hemen aynı tarihlerde İmparatorlukta nüfus sayımları da yapıldığından nüfusun tespiti bakımından nüfus defterleri derecesinde mühim değilse de hüviyetleri, itibarıyla bu defterler çok daha kapsamlı bilgiler ihtiva ettiğinden daha mükemmel sonuçlara ulaşılmasını sağlamaktadır (Kütükoğlu, 1995: 395). Zira temettuat defterlerinin yardımıyla devlet sadece vergi mükelleflerini belirlemekte fakat aynı zamanda demografik, istatistik ve sosyolojik kimi verilere de ulaşabilmekteydi.

Maliye Varidat Kalemi defterlerinden olan Temettü Defterleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. 1988'e kadar bu seriden çok az deftere Maliyeden müdevver ve Kepeci tasnifleri arasında rastlanmaktaydı. 1988 yılında kataloglanarak araştırmalara sunulan bu defterler serisi dokuz katalog içerisinde 17.747 defter ihtiva etmektedir. Temettü defterleri serisinin tasnif edilip araştırmaya açılmasından önce Kepeci ve Maliyeden Müdevver defterler içinde bulunan temettü defterleri, ilk defa İktisat fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Tefvik Güran tarafından kullanılmıştır (Kütükoğlu, 1995: 396).

Tablo 1. Temettuat Defterleri Arşiv Tasnifi

Katalog Genel No	Eyalet -Kaza Adı	Tarih		Defter Adedi
		Hicri	Miladi	
508	Ankara ve Aydın	1260-1261	1844-1845	1961
509	Aydın ve Bolu	1260-1261	1844-1845	2005
510	Bolu, Cezair-i Bahr-i Sefid,Edirne	1260-1261	1844-1845	1862
511	Edirne,Erzurum,Hüdavendigar	1260-1261	1844-1845	1407
512	Hüdavendigar	1260-1261	1844-1845	1936
513	Hüdavendigar,Konya,Niş	1260-1261	1844-1845	2243
514	Niş,Rumeli,Selanik,Silistre,Sivas	1260-1261	1844-1845	2015
515	Sivas	1260-1261	1844-1845	1886
516	Üsküp,Vidin	1260-1261	1844-1845	2432
Kodu	ML.VRD.TMT			

Kaynak: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000.

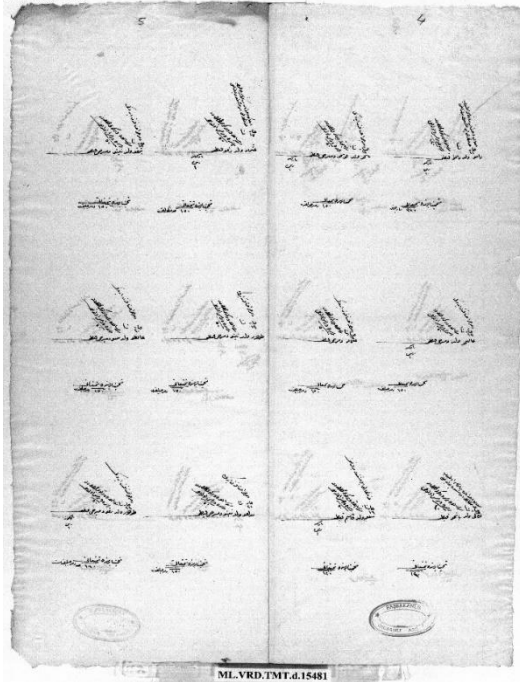
Temettuat defterleri meclis-i vâlâda incelendikten sonra maliye nezaretine gönderilmekteydi. Maliye nezareti bünyesinde emlak ve temettuat tahriri ile ilgili işleri takip etmek üzere ceride muhasebesi teşkil edilmiş; Ceride muhasebesi kalemine gelen temettuat defterlerinden iki nüsha defter tanzim edilerek; bir nüshası burada saklanarak diğer bir nüshası tekrar mahalline gönderilerek sistem bu şekilde işletilmeye çalışılmıştır. Tahrir esnasında her defterin sonuna geçmiş senenin vergi ve temettuat toplamının yazılması ve kazanın toplam temettuat ve vergilerini gösteren bir icmal pusulasının hazırlanarak merkeze gönderilmesi kararı uygulanmaktaydı. Vergilerin ruz-ı hızır ve ruz-ı kasımda olmak üzere iki taksitte toplandığı anlaşılmaktadır (Kütükoğlu, 1994: 542).

Temettuat defterlerinin kendilerine has özellikleri bulunmaktadır. Defterin kapak kısmından sonra ilk olarak araştırılan bölgelerin ismi yazmakta daha sonra ise araştırılan hanelerde yerleşik bulunan ahalinin isimleri; hane numarası ile numerosu kayıtları; vergisi, temettuatı ve mal varlıkları ile bu varlıkların kazanç miktarları belirtilmekteydi. Tabii gözden kaçırılmaması gereken bir durum ise bu defterlerin farklı şekillerde tutulabilmiş olmalarıdır. Dolayısıyla temettuat defterleri birbirlerinden farklı özellikler gösterebilmektedir. Ayrıca cemaatlerin Müslüman, gayrimüslim ve diğer ahalden olanları da ayrı ayrı belirtilerek yazılmıştır (kimi zamansa belirtilmeden hepsi bir başlık altında verilebilmiştir). Mesela gayrimüslimler ile Kıptiler (Çingeneler) aynı başlık altında verilmiş ve çalışmalarda da Kıptiler gayrimüslim başlığı altında incelenebilmiştir.

Aşağıda da temettuat defterlerine örnek teşkil edebilecek iki resimden birincisi temettuat defteri kapak kısmı iken ikincisi ise defterin ilerleyen sayfalarına bir örnek teşkil etmektedir.

Resim 2: Temettuat Defterlerine Örnekler

DEFTER BİLGİ FORMU (BDA-17-FR-10)			TARİH : .../.../2007
KOD :	SIRA NU :	ORJİNAL NU :	
ML.VRD.TMT.d	15481		
TEMETTUAT DEFTERİ			
BAŞLANGIÇ TARİHİ :		BİTİŞ TARİHİ :	
ŞEKLİ :		EBADI :	
Ciltli	Ciltsiz	Ebrulu	Ebrusuz
x		x	
NUMARALAMA USULÜ :		TOPLAM SAYFA SAYISI :	
Varak	Sayfa	Numaralı : 12	
	x		
Numaralı boş sayfalar : 1, 11-12			
Mükerrer sayfa numaraları :			
Ekler:			
Numarasız boş sayfalar (başta) :			
Numarasız boş sayfalar (sonda) :			
AÇIKLAMALAR :			
Çekimin Yapıldığı Kamera: Sayısal A2-3 Operatör: Nureddin GÜLER			

Kaynak: Osmanlı Başbakanlık Arşivleri Belgradcık Kazası Temettuat Defterleri

Temettuat defterlerini oluşturabilmek için öncelikle araştırılan bölgenin hane sayısı tespit edilmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde hane bilgisinin son derece önemli olduğu yadsınamaz bir gerçek olmuştur. Temettuat defterleri ve Osmanlı vergi usulünü anlayabilmek için başat unsurlar olan birkaç terime değinilecektir.

Osmanlı'da Nüfus ve Vergi

Arapça nefis kelimesinin çoğulu olan nefis; ruh, can, hayat anlamına gelen nüfus kelimesi ayrıca "bir yerde oturan, ikamet eden" manasındaki sakinin çoğulu sükkan/sekene de nüfus karşılığında kullanılmaktadır (Bozkurt, 2007: 293-294).

Nüfus kelimesinin barındırdığı bu anlamların ışığında tarihsel süreçlerde oynadığı rolün ehemmiyetinden olsa gerek belirli zamanlarda nüfus sayımları yapılmıştır.

Dolayısıyla Osmanlı'da farklı zamanlarda çeşitli sayımlar ve yazımlar yapılmıştır. Ancak başlangıcından itibaren nüfusla ilgili yapılan çalışmaların kaynağına bakıldığında amacın bireylerin istatistiksel verilerinden ziyade aslında önemli idarî ve askerî ihtiyaçları karşılamak olduğu görülmektedir (Karpaz,2010: 35). Bunun en önemli nedeni ise vergi ve asker konusunun devletin devamlılığının sağlanması açısından önemli ve vazgeçilmez unsurlar olmasıdır.

Zira vergilendirmenin düzenlenmesi amacıyla ülkenin sahip olduğu maddi kaynakların belirlenmesi ve ordu için sağlanabilecek insan gücünün tespiti gibi gereklilikler insanların sayısı ve ekonomik gücü hakkında doğru bilgi edinme zorunluluğunu getirmiştir (Şahin, 2010: 47).

Osmanlı nüfus araştırmaları açısından "modern anlamda ilk nüfus sayımı" 1831 yılında yapılmıştır (Karal, 1999: 155).

Söz konusu sayımlar temelde vergi esasına dayandığı için sayımı yapılanlar sadece erkek vergi mükellefleri olmuştur. Kadınlar, çocuklar, yetimler, akıf ya da fiziksel özürsümler, yüksek rütbeli devlet görevlileri gibi kişiler vergi vermekle ya da askerlik hizmetiyle yükümlü olmadıkları için sayım dışı tutulmuştur. Bu dönemde birey olarak insanla değil daha çok gelir kaynaklarıyla ilgilenilmiştir (Karpaz, 2010: 43). Temettuat defterlerinden yola çıkılarak araştırılan yerleşim yerinin nüfusu hakkında tahmini yahut yaklaşık bir bilgiye ulaşmak mümkün olabilmiş; bu bilgiye ulaşılırken 16. yüzyıldaki Tahrir defterlerini inceleyen Ömer Lütfi Barkan'ın hane sayısını 5 ile çarpması yöntemi günümüzde temettuat defterleri çalışmalarında sıkça kullanılan bir metot olmuştur (Barkan, 2000: 1413). Ayrıca nüfus tahmini konusunda ergenlik çağını geçmiş erkeklerin toplam nüfusun dörtte biri ile üçte biri arasında olduğunu belirten Suraiya Faroqhi'nin vergi mükellefi sayısının dört ile çarpılırsa azami bir değere ulaşacağını belirtmesi yorumundan faydalanılarak temettuat çalışmalarında hane sayısı 4 ile de çarpılmaktadır (Faroqhi, 2003: 98). Son varyasyon olarak ta Bulgar tarihçi Maria N. Todorova'nın Balkan bölgesindeki hanelerin nüfusunun ortalama 7 kişiden oluşabileceği tahmini de göz önüne alınarak hane sayılarının 4, 5 ve 7 ile çarpılabileceği söz konusu olmuştur (Todorova, 2013). Hangi verinin tarihin gerçekliğine daha uygun olacağını zamanın akışı içerisinde yine tarihin kendisi cevaplandıracaktır.

Temettuat çalışmalarının en önemli aktörleri elbette ki o defterlerin hazırlandığı bölge ve dolayısıyla o bölgeyi oluşturan Osmanlı toplumdur. Osmanlı toplumunu kavrayabilmek vergi mükellefi kimdir sorusuna da bir yerde cevap verecektir.

Osmanlı'da Mükellefler ve Vergi

Osmanlı toplumu çeşitli cemaatlere ayrılmaktaydı. İlber Ortaylı bu durumu, Osmanlı toplumunu çeşitli vagonlardan oluştuğunu söyleyerek tabir etmiştir. Bu cemaatleri anlayabilmek için Müslümanlar dışında reaya olarak tabir edilen halkı bilmek gerekmektedir.

Reaya: Sözlükte "sığır, koyun sürüsü" anlamına gelen raiyye/raiyyet kelimesinin çoğulu olan Osmanlılarda tebaa, halk anlamında kullanılan bir tabir olmuştur. Tarihsel gelişim içerisinde ilk dönemler Osmanlılarda reaya terimi seyfiye, kalemiye ve ilmiyeden oluşan askeri sınıf dışındaki bütün halkı kapsamaktadır yani vergi ödemekle yükümlü, yönetilen tabaka anlamındadır. Reaya, Müslüman reaya ve keferet taifesi (zimmi reaya, reaya keferesi) olarak ikiye ayrılmaktaydı. Osmanlı klasik devri için geçerli, vergi veren halk anlamındaki reaya tabiri Tanzimat öncesinde ise "gayrimüslim Osmanlı tebaası" anlamına gelmeye başlamıştır. Bu dönemde reaya (gayrimüslim tebaa) ve Ehl-i İslam ayrımı açık bir şekilde resmi dile yansımıştır (Öz, 'Reaya', 2007: 490-493). Reaya yalnızca gayrimüslimleri tabir eden bir terim olmuştur.

Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin yapısı ırk esasına göre değil "Millet Sistemi"ne göre inanç temelli bir yapıda şekillenmiştir (Eryılmaz, 1992: 11). Osmanlı devleti sınırları içerisinde sürekli yaşayan gayrimüslimlere Zimmi, Zimmiyan, Reaya denilmiştir.

Osmanlı'da Mahalle ve Vergi

Sözlükte “bir yere inmek, konmak, yerleşmek” anlamına gelen hall (halel ve hulul) kökünden türetilmiş bir mekân ismi olan mahalle kelimesi devamlı veya geçici olarak ikamet etmek için kurulan küçük yerleşim birimlerini ifade etmektedir. Osmanlı şehirlerinde mahallenin en önemli özelliği temel yönetim birimi olmasıdır.

Vergi yükümlüsü reaya tahrir defterlerine ve diğer vergi kayıtlarına buldukları mahallelere göre ismen yazılmış, oturdukları binaların hangi mahalle sınırları içinde bulunduğu belirlenmiştir. Osmanlılarda XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar Müslüman mahallelerinin sorumlu yöneticisi imam; gayrimüslim mahallelerin yöneticisi ise haham veya papaz olmuştur (Yel ve Küçükaşçı, 2003: 323-326). O halde mahalle dini, kültürel birim olduğu gibi, mali ve idari bir birim olarak da değerlendirilmiştir (Ortaylı, 2013: 53).

İstisnaları dışında her mahalle münhasıran bir cemaatin konut alanı olmuş ve bir köyde bazen iki ayrı cemaat yan yana yaşıyorsa mutlaka mahalleleri ayrılmış ve arada görünmez bir duvar örülmüştür.

Osmanlı mahalleleri sınıf ve statünün mekânı biçimlendiremediği dolayısıyla mahalle sakinlerinin her gün birbirleriyle karşılaşış etnik ve dini farklılıklarına rağmen aynı kahvehanelerde toplandıkları yerler olmuştur. Öyle ki 19.yüzyıl başlarında mahallelerde toplumsal statüye göre biçimlenmiş belirgin bir mekân farklılaşması yoktu ve dinsel farklılıklar hariç her sınıf ve statüden olan insanlar kurallar çerçevesinde aynı mahallede beraberce yaşamaktadır.

Halkın mahallelerde ne şekilde konuşlandığını ise yine tarihi kaynaklardan öğrenebilmekteyiz. Osmanlı mahalleleri kurucu öğelerden cami esas alınarak kurulmuş ve mahalle cami ve mescit etrafında oluşan bir yapı arz etmiş ve bu nedenle caminin ismi yahut camiye veya mescide ismini veren şahsın ismi çoğu kere mahallenin de ismi olmuştur (Bayramoğlu, 2008: 146).

Osmanlı tahrir kayıtları bazı Anadolu ve Rumeli şehirlerinde Müslüman ve gayrimüslim unsurların aynı mahallede oturduklarını açıkça göstermektedir. Bunun dışında bazı meslek gurupları kendi mesleklerinin adını taşıyan mahallelerde (Vezneciler, Çıkrıkçılar) oturmuşlardır (Yel ve Küçükaşçı, 2003: 323-326).

Osmanlı'da Hane ve Vergi

Osmanlılarda bir nüfus ve vergi birimi olarak ifade edilen “hane” kavramı ise Farsça'dan Türkeçe'ye geçmiş bir kelimedir. Ev, bina, ikametgâh olarak anlamlandırılrsa da belki de bu çalışmanın muhtevası gereği vergiye esas olan bir maliye terimi olma özelliği daha ağır basacaktır. Hane kelimesinin kaç kişilik bir aileyi ifade ettiği meselesi tartışmalıdır. Bir önceki kısımlarda da anlatıldığı üzere Ömer Lütfi Barkan haneyi bir başka deyişle aileyi 5 kişi olarak kabul etmiş, bu teklif sonradan pek çok kimse tarafından kabul görmüştür. Ancak farklı türde fikirler de söz konusu olmuştur. Mesela Josiah C. Russell Barkan'ın fikrini onaylasa da Osmanlı Devleti'nde Hıristiyan veya Yahudi erkeklerin on iki- on dört yaşları arasında haraç ödemeye başladıkları gerekçesiyle 3,5 katsayısını öngörmekte; M. A. Cook ise 4,5; Bruce McGowan XVI. yüzyılın ikinci yarısında Semendire sancağında 3,57, Segedin'de 4,59, D'Ula'da 5,26, Srem'de 6 katsayısını uygun bulmuştur. M.Mehdi İlhan ise bu sayıyı 5,5 olarak uygun görmektedir.

Diğer taraftan Bernard Lewis için bu katsayısı 5-8, Faruk Sümer 7, Halil İnanlık XV. yüzyıl sonları Bursa'sında 9, XIX. yüzyıl İstanbul'unda ise 3-4 olarak hesaplamaktadır. XIX. yüzyılda Balkanlar'dan ve diğer yerlerden Anadolu'ya yönelik göçmenlere ait göçmen listelerindeki nefer ve hane verilerinin incelenmesiyle bir hanedeki nüfus sayısının 4,11 ile 4,17 arasında olduğu ortaya çıkmıştır. Bizzat devlet adamları tarafından hesaplamalarda 3 ve 5 sayıları kullanılmıştır (Göyünç, 1997: 552-553).

Osmanlılarda vergi ve nüfus tespitleri aile (hane) sayımına dayanmakta, sayımlarda da vergi verebilecek durumda olan nüfus esas kabul edilmekteydi. Bu nedenle de sadece aile reisleri ve ailelerin kazanç sağlayabilecek durumda olan erkek fertleri sayılmakta, bu sonuncular mücerred (bekâr) olarak gösterilmekteydi (Sahillioğlu, 1991: 108-109).

Öyle ki vergi verirse Hıristiyan kadın da aile reisi sayılırdı (Ortaylı, 2013: 53). Dolayısıyla temettuat kayıtları hane reisleri dikkate alınarak tutulmuştur ve bu nedenle kesin nüfus verilerine ulaşılamamaktadır diğer yandan yalnızca gayrimüslim olan hane reislerinin hane içerisinde kaç yetişkin erkek bulunduğunu verdikleri cizyeden çıkarabilirken, Müslüman hane reisleri için bunun yapılması mümkün olmadığından hane toplamları dikkatle ele alınmalıdır (Akdağ, 2011: 10).

Ayrıca temettuat defterlerinde “hane” ve “numaro” terimleri geçmekte ve hane rakamı defterdeki kaçınıcı hane, numero ise hane içindeki diğer vergi ödeyen kişileri göstermektedir. Dolayısıyla temettuat defterlerindeki bu uygulamayla hane reisi olanlar dışında hane reisi olmayan ancak meslek sahibi olan yahut gelir elde edebilen kişiler de kayıt altına alınmıştır (Kabakçı, 2003: 41).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından Tanzimat dönemine kadar olan maliye politikaları eksenindeki vergi düzenlemeleri ile Tanzimat'ın ilanından sonra oluşturulan yeni düzenlemelerle vergi sistemine yenik bir

soluk getirilmek istenmiş; bu amaçla da vergi mükelleflerini belirlemek gayesiyle yeni vergi usulleri oluşturulmuştur. Bu vergi usullerinden en önemlilerinden birisini ise Temettuat Defterleri oluşturmuştur. Bu defterlerin oluşturulmasında ve vergi mükelleflerini belirlemede araştırılan bölgenin hane sayısı, yaşayan cemaatleri, mahalle bilgisi gibi önemli birtakım başat unsurlar olmuştur. Özellikle hane bilgisi son derece büyük bir önem teşkil etmiştir.

Dolayısıyla Osmanlı'da farklı zamanlarda çeşitli sayımlar ve yazımlar yapılmıştır. Ancak bu sayımlardan elde edilecek veriler vergi ve asker konusunun devletin devamlılığının sağlanması açısından önemli ve vazgeçilmez unsurlar olmasından ötürü daha çok idari ve askeri amaçlarla kullanılmıştır. Zira vergilendirmenin düzenlenmesi amacıyla ülkenin sahip olduğu maddi kaynakların belirlenmesi ve ordu için sağlanabilecek insan gücünün tespiti gibi gereklilikler insanların sayısı ve ekonomik gücü hakkında doğru bilgi edinme zorunluluğunu getirmiştir.

Vergi usulleri ile ilgili olarak XV. ve XVI. yüzyıllarda tımar sisteminin uygulandığı topraklarda ve özellikle yeni fethedilen yerlerde o bölgenin arazi ve vergilendirilebilir gelir kaynaklarının ayrıntılı bir şekilde araştırılıp kaydedildiği Tahrir Defterleri söz konusu olmuştur. Ayrıca önceleri sadece olağanüstü hallerde alınan XVII. yüzyılda ise sürekli bir hale getirilen avâız vergisi kayıtlarının tutulduğu Avâız Defterleri ile Müslüman olmayan azınlıkların faal erkek nüfusundan varlıklarının devletçe korunması ve askerlik hizmetinden muaf tutulmaları karşılığında alınan cizye vergisi miktarlarının kaydedildiği Cizye Defterleri oluşturulmuştur.

XIX. Yüzyıla gelindiğinde 1847'de yayımlanmaya başlanan imparatorluk salnameleri ve ilki 1866'da yayımlanan vilayet salnamelerinin yanı sıra kaza, köy gibi iskân merkezlerinin hane hane ele alınarak herkese ait şahsî mal varlıklarının emlak, arazi, hayvanat ve ürün gibi bilgilerinin kaydedildiği Temettuat Defterleri ortaya çıkmıştır.

Temettuat defterleri ile vergi mükelleflerini belirleme ve vergiyi toplama usulü bir düzene yerleştirilmek istenmiştir. İstenilen sonuçların tatmin edici olup olmaması bir yana, temettuat defterlerinin vermiş olduğu bilgiler alan araştırması yapan araştırmacılar için son derece ayrıntılı malumatlar sunmuştur.

KAYNAKÇA

- AKDAĞ Kader(2011), 19. Yüzyıl Ortalarında Temettuat Defterlerine Göre Tatarpazarı Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- BARKAN Ömer Lütfi (2000), Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Cilt: 2, Dilek Ofset Matbaacılık, İstanbul.
- BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2000), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, İstanbul.
- BAYRAMOĞLU Adalet(2008), Osmanlı Şehrinde Mahalle, Sümer Yayınları, İstanbul.
- BOZKURT Nabi (2007), Nüfus, DİA, C. XXXIII, İstanbul.
- ERYILMAZ Bilal (1992), Osmanlı Devletinde Millet Sistemi, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.
- FAROQHİ Suraiya(2003), Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- GÖYÜNÇ Nejat (1997), Hane, DİA, C.V, İstanbul.
- GÜRAN Tevfik (1989), Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İNALCIK Halil (2008), Çift-Hane Sistemi ve Köylünün Vergilendirilmesi, Doğu Batı: Makaleler II, İstanbul.
- KABAKCI Burcu Burnaz (2013), XIX. Yüzyıl Ortalarında Kırklareli'de (Kırkkilise) Sosyal ve Ekonomik Hayat, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KARAL Enver Ziya (1999), Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- KARPAT Kemal (2010), Osmanlı Nüfusu 1830-1914, Timaş Yayınları, İstanbul.
- KENANOĞLU M. Macit (2013), Vergi, DİA, Cilt: 43.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat (1995), Osmanlı Sosyal ve Tarihi İktisadi Kaynaklarından Temettü Defterleri, Belleten, C.LIX, Sayı 225, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat(1994), Osmanlı İktisadi Yapısı, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi,C.I, İstanbul.
- ORTAYLI İlber (2013), Osmanlı Toplumunda Aile, Timaş Yayınevi, İstanbul.
- ORTAYLI İlber (1979), Türkiye İdare Tarihi, Ankara Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, No.180.
- ÖZ Mehmet (2010), Tahrir, DİA, C.XXXIX., İstanbul.
- ÖZ Mehmet (2007), Reaya, DİA, C.XXXIV, İstanbul.
- SAHİLLİOĞLU Halil (1991), Avarız, DİA, C.IV., İstanbul.
- SAYDAM Abdullah (1995), Osmanlı Medeniyet Tarihi, Trabzon.

- SOYYİĞİT İbrahim (2007), 15467 Numaralı Kosova Nahiyesi Temettuat Defterinin Tahlil ve Değerlendirilmesi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- SUDİ Süleyman (1307), Defter-i Muktesid, İstanbul.
- ŞAHİN Aslı Çandarlı (2010), 5141 Numaralı Temettuat Defterine Göre Sakız Şehir Merkezinin Etnik ve İktisadi Özellikleri (1260), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- ŞENER Abdüllatif (1990), Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi, İstanbul.
- TODOROVA Maria N. (2013), Balkanlar'ı Tahayyül Etmek, Çeviren: Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- VEFİK Abdurrahman (1330), Târîh-i Mâlî I-II, İstanbul.
- VEFİK Abdurrahman (1999), Tekâlif-i Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi), nşr. F Hakan Özkan, Ankara.
- YEL Ali Murat –KÜÇÜKAŞÇI Mustafa Sabri (2003), Mahalle, DİA, C.XXVII., İstanbul.